

**“ TA’LIMDA INTEGRATIV YONDASHUV. ONA TILI VA ADABIYOT FANI
BO’YICHA TAKOMILLASHTIRILGAN DTS TAHLILI. ONA TILI VA
ADABIYOTI TA’LIMDA FOYDALANILADIGAN METODLAR VA
O’QITISH VOSITALARI. ONA TILI VA ADABIYOT FANI
O’QITUVCHISINING INNOVATSION-PEDAGOGIK FAOLIYATINING
NAZARIY-METODIK ASOSLARI, PEDAGOGIK FAOLIYATNI AMALGA
OSHIRISH METODIKASI.”**

*O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Surxondaryo akademik litseyi Ona tili
va adabiyot fani o‘qituvchisi
Boysariyeva Manzura Yangiboy qizi*

*ANNOTATSIYA: Bu maqolada ona tili fanida foydalaniladigan metodlar va
o‘qitish vositalaridan matnlarda foydalanish haqida fikr yuritilgan. Hozirgi vaqtda ona
tili matnlar asosida yaratilyapti. Mana shu matnlarni o‘quvchilar bilan birgalikda
metodlar orqali tahlil qilish maqolamning bosh maqsadlaridan biri sanaladi.*

In this dissertation the use of case methods in texts in the subject of mother tongue is considered. Now mother tongue is created on the basis of texts. Analyring these texts with pupils is one of the main aims of this dissertation.

O‘quv dasturi tegishli DTS hamda o‘quv rejasiga tayanib yuzaga keladigan muhim davlat hujjatidir. U DTSni amalga oshirishda tayanch manba hisoblanadi. Butun o‘quv jarayoni ana shu davlat hujjatiga tayangan holda tashkil etiladi. Dastur o‘quvchilar o‘zlashtirishi lozim bo‘lgan bilimlar hajmini, og‘zaki va yozma nutq malakalarining

egallanishi lozim bo'lgan darajasini belgilab beradi. U ona tili ta'limining maqsadi, vazifalari va mazmunini muayyanlashtiradi.

5-sinfda bu bo'lim takrorlash bilan boshlanadi. Bunda berilgan so'zlardagi tovushlar talaffuzi qiyoslanadi, unli va undoshlarning o'ziga xos xususiyatlari aniqlanadi. Tovushlar talaffuzida ishtirok etadigan nutq a'zolari belgilanadi. Berilgan so'zlarga tovushdosh (tosh, tish, tush, to'sh kabi), shakldosh (**tosh** – suvda erimaydigan qattiq tog' jismi, ot; sakkiz chaqrimga teng masofa, ot: bir **tosh**dan ortiq yo'l bosdi kabi); fe'l – **tosh**moq, qrg'oqdan chiqb ketmoq; **tosh**bag'ir – ko'ngilchan, ko'ngli bo'sh kabi zid ma'noli so'zlar topib, ma'nolarini sharhlaydilar va izohlaydilar.

«Alfavit»ni yod olish o'quvchilarda berilgan so'zlarni alifbo tartibida joylashtirish, turli lug'atlardan so'zlarni tez topish ko'nikmasini mustahkamlaydi, lug'at zaxirasini oshiradi.

Unli va undosh tovushlar ustida ishlashda o'quvchilar **u — o', i — u, a — o, k — b, s — z, t — d, k — g, q — g', x — h** kabi tovush juftlarining talaffuzi va imlosini bilib olib, shu tovushlar ishtirok etgan so'z ma'nolarini tushuntiradilar, qiyoslash orqali ma'no farqlarini izohlaydilar.

Chunonchi, birinchi bo'g'inda **u, o'**, ikkinchi bo'g'inda **u, i** yoziladigan, qisqa, **i, u** tovushlari tushib qoladigan (to'lqin, tutun, burun, tizim), jarangli tovushlarning **b - d, x, h, ng, h** kabilarning ishtirokida so'z birikmalari va gaplar tuzish, o'quvchi ongiga to'g'ri talaffuz hamda to'g'ri yozish ko'nikmalarini singdiradi.

Akademik litseylarning o'quv rejalariga muvofiq aniq va tabiiy fanlar yo'nalishida ona tili fanining miqdoriy ko'rsatkichlari quyidagicha: «Davlat tilida ish yuritish» (40 soat), «Hozirgi o'zbek adabiy tili» (176 soat), «Nutq madaniyati» (32 soat).

Ijtimoiy – gumanitar va xorijiy tillar yo'nalishida «Davlat tilida ish yuritish» (40 soat), «Hozirgi o'zbek adabiy tili» (216 soat), «Eski o'zbek tili» (72 soat), «Nutq madaniyati» (32 soat) predmetlari ko'zda tutilgan. Ularga tegishli miqdordagi soatlar ajratilgan. Kasb - hunar kollejlari ona tili darslari uchun 40 soat ajratilgan.

Dastur akademik litseylarning har bir bosqichi uchun alohida talablar tizimini ko'zda tutadi. Unda ona tilining nazariy va amaliy jihatlarini o'rganishning hajmi, mazmuni va izchilligi ko'rsatilgan.

«Hozirgi o'zbek adabiy tili» dasturida amaliyot va nazariyaning uzviy aloqadorligini hisobga olgan holda xorijiy tajribalarga asoslanib, N–nazariya hamda A–amaliyot rukni ostida tegishli materiallar berildi.

Dasturda akademik litseylardagi ona tili o'qitishning asosiy vazifalari qo'yidagicha ko'rsatilgan:

- o'quvchilarni erkin fikrlashga o'rgatish;
- fikrni og'zaki va yozma shaklda ona tilining qonun-qoidalariga muvofiq ravishda to'g'ri ifodalash;
- bir ma'noni turli shakllarda bera olish ko'nikmasini shakllantirish;
- o'zbek tilining ichki tuzilishi va tuzilish birliklari yuzasidan umumiy o'rta ta'limda olgan bilimlarini mustahkamlash va kengaytirish;
- orfografiya va punktuatsiya qoidalarini singdirish;
- ish qog'ozlarini yurita olish ko'nikmasini shakllantirish;
- turli fanlarni o'rganishda ona tilining ahamiyatini singdirish.

Ona tili darsliklarida berilgan nazmiy va nasriy matnlarda milliy tafakkur, milliy g'oya, ma'naviy qadriyatlar, sharqona odob—axloq namunalari aks etishi kerak. «Eski qolipda bo'lgan darsliklardan, eski mafkuradan xalos bo'lmasdan, bolalarimizni yangicha fikrlashga o'rgatolmaymiz», deydi Respublikamiz Prezidenti I.A.Karimov o'z nutqida.

Haqiqatda ham, shu kungacha amalda qo'llanib kelingan ona tili ta'limi mazmuni o'tgan asrning 50-yillari o'rtalarida shakllangan. U tilning grammatik qurilishi va ilmiy tushunchalarni o'zlashtirishga qaratilib, o'quvchi til hodisalarini tahlil qilish, ularni quruq yodlash bilan band bo'ldi. Ma'lumotlarning o'ta ilmiylashuvi, amaliyotdan yiroq, murakkab nazariy bilimlarni o'zlashtirishning qiyinligi...» o'quvchilarni o'qishdan bezdirdi, «...so'z boyligini oshirish, nutqiy mahoratni shakllantirish, matn

tuzishni o‘rganishdek foydali amaliy ishlar son-sanoqsiz grammatik talqinlar soyasida qolib ketdi» .

Darslik va dasturlar, o‘quvchining tafakkur ko‘lamini kengaytirish, fikr ifodalash ko‘nikmasini shakllantirish masalasi chetda qolib, tilshunoslikning ilmiy talqinlarini o‘rganishga bag‘ishlandi.

An’anaviy darsliklarda asosiy e’tibor imlo savodxonligini ta’minlashga qaratildi, shakl va mazmun uyg‘unligiga kam e’tibor berildi.

Ona tili darslarida o‘quvchi mustaqil izlanib, mustaqil hukm va xulosalar chiqarmas ekan, yodlab hosil qilingan bilimlar amaliyotga tatbiq etilmay qolaveradi. Aksincha, xususiylikdan umumiylikka qarab borilganda esa umumiylikning xususiy voqelanishi cheksiz bo‘lganligi sababli, bunday faoliyat o‘quvchini doimiy izlanishga, qiyoslash, ajratish va farqlashga undaydi.

1960-80 yillarda jahon tilshunosligi fani, shu jumladan, o‘zbek tilshunosligida «til–me’yor–nutq» munosabatlari o‘rnatilib, til va nutqni farqlab o‘rganadigan, tizimiy tilshunoslikka asoslangan yangi metodikaga asos solindi. Til metodikasidagi tizimiy yaxlitlik ta’lim mazmunini yangilashga qulaylik tug‘dirdi. Til, uning bo‘limlari–fonetika, leksikologiya, grammatikaning tizimiy yaxlitlikda amaliy qo‘llanishi, bilim, ko‘nikma, malakalarni yaxlit holda shakllantirish bilan birga olib borilishi, til o‘qitish metodikasi fanida muhim rivojlantiruvchi ahamiyat kasb etdi.

Tilshunoslik fani yutuqlari darsliklarga bevosita kiritilmasdan, amaliyot nuqtai nazaridan olimlar, metodistlar va o‘qituvchilar sinovidan o‘tkazilib, eng foydali deb topilgan usullargina maktab ta’limiga tatbiq etilishiga alohida e’tibor qaratish zarurligi qayd qilindi. Tizimiy tilshunoslikka asoslangan metodikada asosiy e’tibor shakl va mazmun uyg‘unligiga, ya’ni **kommunikativ savodxonlikni oshirishga** qaratildi.

An’anaviy ta’limda imlo savodxonligini oshirishga qaratilgan topshiriqlar tizimi quyidagi uch maqsadga xizmat qildi:

— savodxonlik;

- to‘g‘ri va chiroyli yozish;
- yozma nutqni rivojlantirish.

Yangilangan ona tili ta‘limi mazmuniga asoslangan, zamonaviy ona tili o‘qitish metodikasi quyidagi maqsadlarni ko‘zlaydi:

- so‘z boyligini oshirish va boyitish;
- mustaqil fikrlash, ijodiy tafakkurni rivojlantirish;
- nutqiy mahoratni shakllantirish;
- mustaqil matn yaratish malakasiga ega bo‘lish.

Ta‘lim tizimida kuzatish, taqqoslash, til hodisalarini guruhlash, umumlashtirish, ular orasidan nutqiy vaziyatga mosini tanlash va o‘z nutqida qo‘llash kabi aqliy faoliyat usullari talabadagi diqqat, xotira, tafakkur, ijodiy fikrlash kabi ruhiy xususiyatlarni shakllantiribgina qolmay, qinchiliklardan qo‘rqmaslik, uni mustaqil bartaraf etish, madaniy muloqot kabi ijobiy xislatlarning paydo bo‘lishida ham muhim ahamiyatga ega ekanligi e‘tirof etildi.

Ona tili ta‘limi mazmunining yangilanishi, til o‘qitish metodikasining oldiga ham dolzarb masalalarni qo‘ydi. SHuni hisobga olgan holda, Respublika xalq ta‘limi vazirligi O‘zbek tili doimiy ilmiy-metodik anjumanining (O‘TDA) birinchi yig‘inini chaqirdi. Unda: «Ona tili mashg‘ulotlari bolalarda ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og‘zaki va yozma shakllarda to‘g‘ri, ravon ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilishi lozim...»ligi ta‘kidlab o‘tildi .

Til materiallarini o‘zlashtirishda ona tili metodikasining eng muhim talablaridan biri til sathlarining alohida-alohida emas, balki o‘zaro uyg‘unlikda, yaxlitlikda o‘rganilishidir. Buning uchun **leksikologiya** (so‘zshunoslik) har bir til sathining tarkibiy qismiga aylanishi, ya‘ni fonetika, morfologiya, so‘z tarkibi hatto sintaksisni o‘rganishda ham so‘z boyligini oshiruvchi o‘quv-topshiriqlaridan foydalanishning bag‘oyat maxsuldorligi, DTS talablarida qayd etilgan kommunikativ

savodxonlikning, nutqiy salohiyatning shakllanuviga olib kelishi, zamonaviy til o‘qitish metodikasida tan olingan interfaol metodlardan kam emasligi barchaga ma’lum.

SHu bilan birga ona tilidan talaba lug‘atining boyib borishida yana bir ulkan xazina — uzluksiz ta’lim muassasalarida o‘rganiladigan **boshqa o‘quv fanlarining** ham ulkan hissasi borki, buni ba’zan oliy toifali, ilg‘or ona tili o‘qituvchilarimiz ham to‘liq anglab etishlari mushkul. Chunki ular dastur va darslik talabini bajarish, nazorat va tashkiliy ishlar bilan nihoyatda band bo‘lib, boshqa fanlar bilan qiziqshga vaqt topa olmasligi hammamizga ma’lum. Vaholanki, lug‘at zaxirasini boyitish, og‘zaki va yozma nutqni rivojlantirish, uslubiy ravon, mantiqiy mukammal matnlar yaratishda fanlararo aloqadorlikni yo‘lga qo‘yish — ulkan muvaffaqiyatlar xazinasiniga, bitmas-tuganmas terminologik manbalarga egalik qilish demak.

Ona tili materiallarini o‘zaro bog‘lab o‘rganish, yiriklashtirish, til hodisalarini kuzatish, taqqoslash, guruhlarga ajratish, umumlashtirish imkonini beradi. SHu bilan birga til hodisalari mohiyatini chuqurroq o‘rganishga, nutqda so‘zni me’yorida va o‘rnida ishlatish ko‘nikmalarini mustahkamlashga ijobiy ta’sir etadi.

Ona tili o‘qitishda oldingi o‘rganilganlarga tayanib, yangi tushunchalarni kuzatish, guruhlarga ajratish, qiyoslash, umumlashtirish orqali o‘zi mustaqil qoida, ta’rif chiqarishga o‘rgangan o‘quvchi bir-biriga o‘xshash va farqli hodisalar ustida ishlaydi, o‘qituvchi yordamida xulosa va hukm chiqaradi.

Ona tilining izchil kursida fonetika, leksikologiya, morfologiya o‘zaro bog‘liq holda bir yaxlitlikni tashkil etadi. Boshlang‘ich sinflarda o‘rganilganlarga suyangan holda so‘zning umumiy tahlilini o‘tkazish, o‘quvchini so‘z ustida ishlash bo‘yicha egallagan bilim, ko‘nikma va malakalari darajasini aniqlashga, Mustaqil , ijodiy fikrlashga, ixcham, lo‘nda va aniq xulosa chiqarishga, har bir tovush va so‘zdan unumli foydalanishga o‘rgatadi.

Erkin, jadal fikrlashni o‘rganishda so‘z qoliplari ustida ishlashning imkoniyatlari ham benihoya keng (Bu haqida keyinroq so‘z yuritiladi).

Turg'un iboralar ma'nosini, so'zlar etimologiyasini bilish yoshlar uchun o'ta qiziqarli. O'zbek tili tarixi, uning til boyligi, unda ro'y berayotgan o'zgarishlar, lug'at tarkibida yangi so'zlarning paydo bo'lishi va ma'no nozikliklari hosil qilishi, grammatik qurilishning takomillashib borishi kabi hodisalarni o'zaro aloqadorlikda tahlil qilish yaxshi samara beradi. Iboralarni sharhlash bo'yicha namunalari:

«Qildan qiyiq axtarmoq» – yomon niyat bilan aybi yo'q inson faoliyatidan ayb topmoq; ma'nodoshi: «tirnoq orasidan kir izlamoq».

«Bag'ri tosh» — bemehr, iltifotsiz; ma'nodoshi: «tosh yurak», «ko'ngli qattiq». «Bahri-dili ochildi» — kayfiyati yaxshilandi; ma'nodoshi: «dimog'i chog' bo'ldi», «ko'ngli yozildi»... v. h.

Fanlararo bog'lanish turli ta'lim bosqichlaridagi ona tili darsliklarida (o'quv topshiriqlari tizimida) ko'proq o'z echimini topishi darkor.

Aniq va ijtimoiy-gumanitar fanlardan matnlar tanlash, boshqa o'quv fanlariga oid atamalardan foydalanib, kichik matnlar yaratish, berilgan matndan tilga oid atamalar, o'z va ko'chma ma'noli so'z, so'z birikmasi, ibora va tasviriy ifoda kabilarni ajratish, ular ishtirokida gap va matnlar tuzish, so'z ma'nolarini kontekst ichida farqlash ko'nikmalarini singdirish — talabaning fikr doirasini kengaytiradi, kommunikativ savodxonlik darajasini oshiradi.

Quyida ona tili darslarida fanlararo aloqadorlik tamoyillariga asoslanilgan bir soatlik dars namunasini keltiramiz.

Dars shiori: «Fan nima bo'lganini tushuntiradi, adabiyot qanday bo'lganini tasvirlaydi».

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimov I.A. Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent: "Sharq", 1998. –B.63.
- 2.M.Mahmudov. “ O'quv materialini didaktik loyihalash tizimi”. Pedagogik mahorat 2002-yil. 3-son

3. 2.M.Mahmudov. “ O’quv materialini didaktik loyihalash tizimi”. Pedagogik mahorat 2003-yil. 1-son
- 4.M.Ochilov. “Yangi pedagogic texnologiyalar” 2000-yil
- 5.Sobirova M.R.”O’zbek tili darslarida interfaol usullardan foydalanish”
- 6.Ahmedova H.O’zbek tili o’qitishning zamonaviy texnologiyalari.-Toshkent: Tafakkur,2012.-96
7. Abdurahmanov G’.,Rustamov H Ona tili.10-sinf uchun darslik.Toshkent, “O’qituvchi” nashriyoti,2003-yil
8. Tolipov O’, Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: “Fan”, 2006. –B.261.
9. Ne'matova N., G’ulomov A., Abdurimova M. Ijodiy matn ustida ishlash. - Toshkent, “O'qituvchi”, 1997. –V.48.
10. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Qarshi: Nasaf, 2000. –B.
11. Roziqov O, Mahmudov M, Adizov B, Hamroev A. Ona tili didaktikasi. – Toshent: Yangi asr avlod, 2005. -B.238.
12. Rajabzoda H, Safarov A. Pedagogik texnologiyalarni o’quv jarayonida 1995. V. 293.
13. Rajabzoda H, Safarov A. Pedagogik texnologiyalarni o’quv jarayonida samarali qo’llash-hozirgi zamon ta’limi talabi. – Buxoro, 2008. – B.36.
14. Saidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar (nazariya va amaliyot). – Toshkent: Moliya, 2003. –B. 358.
15. Tolipov O’. Ta’lim: o’qituvchi va o’quvchi faoliyati // “Sog’lom avlod” jurnali, 2000, № 7-8, 20-23-betlar.
16. Tolipov O’.Q, Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: “Fan”, 2006. –B.262.